

ЗМІЦНЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПЕДАГОГА З ЕТНОПРИРОДОЮ В СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

STRENGTHENING OF THE TEACHER'S EMOTIONALLY VALUABLE CONNECTIONS WITH ETHNONATURE IN THE POSTGRADUATE EDUCATION SYSTEM

Стаття присвячена актуальним проблемам фахової підготовки вчителя в системі післядипломної освіти до розв'язань нагальних завдань патріотичного виховання учнівської молоді. Йдеться про шляхи зміцнення емоційно-ціннісних зв'язків педагога з етноприродою як найближчим і найдорожчим середовищем життя власного народу, аби в процесі педагогічної роботи передати відповідні психоемоційні установки дітям. Самоусвідомлення вчителем власного місця серед природи, употужнення емоційно-рефлексивних реакцій на етноприроду допоможе активному осмисленню своєї професійної місії щодо врятування рідної країни шляхом гартування патріотичного духу учнівської молоді. Передати ж дітям любов до етноприроди зможе лише той учитель, який має міцний емоційно-ціннісний зв'язок з рідною природою і високу культуру світовідношення.

У статті представлені прийоми роботи з педагогами загальноосвітніх шкіл в системі післядипломної освіти, які апробовані в багаторічному досвіді співпраці з учителями на базі Вінницької академії безперервної освіти. Зокрема висвітлені і аналізовані творчі роботи вчителів, які цілеспрямовано виконувались у системі організації різних способів споглядання та оцінки етноприроди – об'єктного, ландшафтного, модельного.

Результуючим моментом представленої роботи з вчителями є розуміння ними того, що вивчення будь-яких шкільних дисциплін у новій українській школі повинно бути підпорядковане, насамперед, формуванню громадянської компетентності молодих поколінь. Урок будь-якої тематики повинен нести українським дітям розуміння єдності з природою, наукою і культурою рідної країни. Проектно-творча діяльність учнів має бути запліднена щирим співпереживанням проблем власного народу і дієвими намірами збереження і розвитку рідної землі. Спрямувати і забезпечити цю освітню роботу здатний лише світоглядно грамотний учитель.

Ключові слова: учитель, післядипломна освіта, етноприрода, емоційно-ціннісний зв'язок з природою; об'єктний, ландшафтний, модельний способи сприйняття етноприроди.

The article is dedicated to addressing current issues in the professional training of teachers in the postgraduate education system, focusing on finding solutions to urgent tasks in patriotic education of young students. It discusses ways to strengthen the emotionally valuable connections of educators with ethnonature as the closest and most precious environment of their own folk, in order to transmit appropriate psycho-emotional attitudes to children during the pedagogical process. Teacher's self-awareness of his/her own place in nature and the enhancement of emotional-reflexive reactions to ethnonature will contribute to an active understanding of one's professional mission in saving native country by fostering a patriotic spirit in young students. Only a teacher with a strong emotional-value connection to the native environment and a high culture of worldview will be able to transmit love for ethnonature to children.

The article presents different techniques of working with teachers from general education schools in the postgraduate education system, which have been tested in the extensive experience of collaboration with educators at the Vinnytsia Academy of Continuous Education. In particular, the creative works of teachers, which were purposefully performed in the system of organizing various ways of viewing and evaluating ethnonature (such as, objective, landscape and model ones), are highlighted and analyzed.

The resulting point of the presented work with teachers is their understanding that study of any school discipline in the new Ukrainian school should be primarily subordinated to the formation of civic competence of young generations. A lesson on any topic should bring Ukrainian children an understanding of unity with nature, science and culture of their native country. The project-creative activity of students should be fertilized by sincere empathy for the problems of their own people and effective intentions to preserve and flourish their native land. Only a teacher with a well-developed worldview can direct and ensure such educational work with students.

Key words: teacher, postgraduate education, ethnonature, emotionally valuable connection with nature; objective, landscape, model methods of perceiving ethnonature.

УДК 378:159.942
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.36>

Тарасенко Г.С.,
докт. пед. наук, професор,
професор кафедри екології,
природничих та математичних наук
Вінницької академії безперервної освіти

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Посилення рефлексивного реагування на етноприроду має неабияке значення для сучасної людини. На жаль, не рідко особистість по мірі переміщення у часі і просторі життя поступово втрачає той незримий зв'язок з природою рідного краю, що, немов пуповина, єднає з батьківською землею. Відбувається спрощення емоційно-чуттєвих рефлексій на характерні особливості національного пейзажу. Криза ментальності та загальний ціннісний шок, які тривалий час були характерні для нашого

суспільства, ще більше віддаляли людину від найближчого, найдорожчого в природі, позбавляли перспектив пошуку смисложиттєвих цінностей. Але сьогодні, у часи війни, зв'язок українця з рідною землею напинається з новою силою. І повз ці процеси не повинна байдуже пройти школа, адже саме тут карбуються ціннісні орієнтири молодого покоління на збереження і розквіт рідного краю, адже все починається від учителя. Саме педагог повинен стати тією зв'язковою ланкою між учнівською молоддю і природою Батьківщини, яка

уможливить успішне формування ціннісних орієнтирів школярів на готовність до захисту рідної землі. Тому система фахової підготовки та перепідготовки сучасного вчителя зобов'язана включати аспекти зміцнення його емоційно-ціннісних зв'язків з етноприродою як найближчим і найдорожчим середовищем життя власного народу, аби в процесі педагогічної роботи передати відповідні психоемоційні установки дітям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Система неперервної професійно-педагогічної освіти в Україні ґрунтується на міцних методологічних засадах (С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Луговий, В. Олійник, О. Савченко, С. Сисоєва та ін.). Проблеми післядипломної освіти вчителя системно досліджували В. Бондар, Л. Даниленко, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, Н. Клокар, В. Майборода, О. Пехота, Н. Протасова, Т. Суценок та ін. Утім культурологічний підхід до реалізації завдань післядипломної освіти педагогів досліджений недостатньо глибоко. Окремі публікації (Г. Балл, В. Гриньова, Н. Кічук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, М. Лапенюк, І. Ніколаєску, О. Отич та ін.) аспектно висвітлюють роль і місце емоційно-ціннісної культури вчителя в реалізації ним освітніх завдань. Проте прицільного аналізу шляхів формування у педагога емоційно-ціннісних зв'язків з довкіллям виконано не було.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час філософи, психологи і культурологи активно вивчають зв'язки між рефлексіями на найближче природне оточення і необхідним соціокультурним контекстом розвитку особистості (Л. Бабушка, Н. Барна, О. Дроздов, Д. Замятін, І. Мітін, Г. Підгрушний та ін.). На думку психологів, цей контекст могутньо впливає не лише на процеси формування образу світу чи на характер сенсорних еталонів, але й визначає загальний стиль поведінки і діяльності людини. Зарубіжні дослідники (Е. Вільсон, Д. Лихачов, Г. Оріанс, Р. Ульріх, І-Фу Туан та ін.) глибоко вивчали феномен «малої батьківщини» і навіть виокремили таку наукову дисципліну, як топофілія, предметом якої є сильне відчуття місця, яке часто змішується з почуттям культурної тотожності окремих народів та любов'ю до певних аспектів такого місця. Топофілія ніби карбує території як об'єкти особливої прихильності та любові людей до найближчого природного оточення.

Наукові розвідки представників когнітивної психології (Дж. Гібсон) вказують на те, що сприйняття природи має свої певні філософсько-естетичні реалії і культурно визначені детермінанти. В результаті такого сприйняття народжується суб'єктний досвід, який водночас є образом реальності і свідчить про існування особливого світу у свідомості суб'єкта, який активно сприймає навколишній світ.

У кожного народу врешті-решт складається своя, особлива єдність із природою, яку часто називають «етноприродою». Цей культурний образ можна тлумачити як створення в колективній свідомості того чи іншого народу сталих естетичних уподобань, а також відповідних їм морально-філософських засад природокористування. Образи етноприроди могутньо впливають на світоглядну свідомість певного народу, визначають спосіб сприйняття і поцінування навколишнього світу, формують сталі установки діяльної співтворчості з природою [1, с. 3].

Сучасна професійна педагогіка, зокрема післядипломна освіта вчителів не можуть не враховувати той факт, що українські педагоги в реаліях практичної роботи з учнями (особливо під час військової агресії) стикаються з численними труднощами впливу на аксіологічну сферу учнівської молоді, у якій місце і роль етноприроди представлені доволі аморфно.

Мету статті вбачаємо в презентації способів і прийомів зміцнення емоційно-ціннісних зв'язків педагога з етноприродою в системі фахової перепідготовки на базі закладів післядипломної освіти. Кінцевим результатом такої роботи вважаємо готовність педагога до формування в учнів відповідних світоглядних установок.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інноваційні зміни у системі післядипломної освіти педагогічних працівників повинні враховувати соціальне замовлення на вчителів з розвинутою рефлексивно-ціннісною реакцією на гострі суспільні проблеми, що дозволить педагогам долати професійні труднощі на шляху удосконалення якості сучасної освіти [2]. Процес фахової підготовки та перепідготовки вчителя повинен обов'язково орієнтуватися на зміцнення емоційно-ціннісних зв'язків педагога з етноприродою, адже сучасна освіта, на нашу думку, має широко реалізовувати принцип опори на ментальні особливості сприйняття та оцінки природи. Спираючись на сучасні психологічні дослідження, можемо передбачати, що свідомість учителя є формою суб'єктивного відображення (ментальної репрезентації) подій та явищ навколишнього світу крізь призму «географічного світу» шляхом ототожнення певного географічного простору із соціально-політичними процесами [3; 4]. Враховуючи притаманні українському світовідчуттю антеїзм, екзистенціальність, кордоцентричність [5, с. 229–230], варто формувати в сучасного вчителя установку на емоційно-поетичне, лірико-пісенне сприйняття рідної природи, яке педагоги зможуть успішно передавати учням у процесі освітньої діяльності.

Презентуємо ряд прийомів роботи з педагогами загальноосвітніх шкіл в системі післядипломної освіти, які апробовані в багаторічному досвіді співпраці з учителями на базі Вінницької академії

безперервної освіти. В процесі викладання фахових і тематичних курсів використовуємо організацію безпосереднього контакту слухачів з рідною природою з подальшим розгортанням так званих «творчих майданчиків» Тут набуває особливого значення споглядання природи комбінованого типу. В основу цього процесу було покладено диференційований підхід до способів споглядання природи, розроблений А. Карлсоном [6]. Йдеться про об'єктний, ландшафтний, модельний способи сприйняття світу. Ми виходимо з того, що оцінка певного ландшафту має відбуватись завдяки емоційно-образному осягненню етнічної символіки об'єктів природи, які в ціннісній свідомості педагога набувають особливої значущості і перетворюються на топоси – знаки-образи рідного пейзажу.

• **Об'єктний спосіб споглядання природи** передбачає цілеспрямований пошук учителем естетично своєрідного в конкретному об'єкті навколишнього світу з наступним видобуванням образного значення цієї своєрідності. Естетичне сприйняття візуальних характеристик об'єкту як чуттєво-тілесних «знаків» його життєспроможності підводить вчителя до розуміння унікальності кожного життєвого циклу в рідній природі. Вельми продуктивним прийомом тут може стати *метафоризація результатів сприймання природи* – миттєве визначення ейдосу об'єкту через образ-асоціацію. Цей прийом відразу ставить учителя у «художню позицію» об'єкта споглядання.

Достатньо помічним у цій роботі може стати тематизм споглядання рідної природи (наприклад: «Вклонюся калині», «Квіти під тином», «Як на ті чорнобривці погляну», «Стелися, барвінку», «Мак червоний між житами», «А льон цвіте синьо-синьо», «Тополя край дороги» тощо). Експериментальна перевірка довела, що цілеспрямований пошук етнічно виразних ландшафтів з наступною їх оцінкою утворює в ціннісній свідомості педагога суб'єктивно забарвлений образ етноприроди, що значно розширює аксіологічні підходи вчителя до навколишнього світу. Так об'єктом основної уваги найчастіше стає земля-кормилиця з її життєдайною силою. Емоційно-піднесена оцінка отримують конкретні рослини, сприйняття яких набуває для українського вчителя глибокого символічного значення, як-от:

Соняхи

«Дивлюся на рідну землю і не перестаю захоплюватись її квітучою силою. Багато чого зростає на ній. Але мої очі вперто шукають соняшники. Ось вони – високі, урочисті, горді і водночас скромні, навіть сором'язливі. Свої золоті корони тримають поближче до сонця, але й рідної землі не цураються. Опускають голівки долу, наче пильно вдивляються у власне коріння. Такими мені видаються і мої соплеменники-українці. Наче соняхи – сонценосні і теплолюбиві – вони

квітнуть і в інших краях, але корінням міцно прив'язані до рідного, національного ґрунту» (М.Т., учитель української мови).

Предметом метафоризації, за нашим завданням, слухачі обирали окремі естетичні характеристики об'єктів чи явищ природи. Вчителі, як показує практика, жваво реагують на виразність багатьох естетичних властивостей рідної природи. Зокрема, досить успішно відбувається естетичне освоєння колірних властивостей і формотворення у доквіллі. Педагоги виявляють закономірний інтерес до динамічної виразності руху в природі, з великим зацікавленням метафоризують звуки навколишнього світу, наприклад:

Голос снігу

«У всього є свій голос. У снігу також. Сипнули з неба сніжинки, як з решета, а по дорозі знайомляться, перешіптуються. Йдеш у сильний мороз по снігу, а він скрипить ніби незадоволено, агресивно. Ну а коли відлигне, сніг і зовсім розійдеться – захрумує, заплямкає, захлюпає від образи. Ні, сніг – не мовчун. У нього є свій голос» (Г.Л., учитель фізики).

• **Ландшафтний спосіб споглядання природи** націлює вчителів на певний ракурс сприйняття рідного пейзажу. В межах такого споглядання увага концентрується не на окремому об'єкті природи, а на ансамблевій взаємодії всіх компонентів пейзажу, на художніх особливостях його «композиційного» функціонування. Такий тип сприйняття нагадує мистецтво художньої фотографії: погляд фіксує певну картину природи, якій притаманні кольорова виразність, ритмічна гармонія, довершеність пропорцій тощо. Оцінки, народжені в процесі ландшафтного типу споглядання, максимально наближені до художніх, адже ємко концентрують у собі результати емоційно-естетичного аналізу природних комплексів у контексті основних законів пластичних мистецтв. У процесі ландшафтного споглядання відбувається спеціальний відбір матеріалу для сприйняття та оцінки – вчитель шукає найхарактерніше в пейзажі стосовно сезону (райдуга, бабине літо, листопад, іній, відлига, повінь тощо) і часу доби (світанок, заграва, місячна ніч, вечірнє місто тощо). Ця характерність стає матеріалом для емоційно-художнього осмислення естетичної розмаїтості рідної природи в численних способах її існування і розвитку.

Прицільна увага до етнічної своєрідності найближчого природного середовища емоційно наближує вчителів до поетизації не лише рослин рідного краю – вони вчать відшукувати характерність етнопейзажу в особливій виразності своєї «маленької батьківщини». Ландшафтний тип сприйняття природи породжує суб'єктивний погляд на неї як на географічно визначений взірець пейзажу. Накопичення досвіду такого

сприйняття сприяє своєрідній «каталогізації» вражень в естетичній свідомості вчителя, в результаті чого з'являється потреба пошуку так званих «еталонних» пейзажів на основі порівняння їх із загальноновизнаними ландшафтами. Художня обробка результатів такого сприйняття пейзажу часто народжує «укрупнену метафору», наприклад: подільська Швейцарія, українська Венеція, карпатські Альпи тощо. Наприклад:

Моя європейська Вінниця

«Не згодна з тими, хто відшукує характерність етнопейзажу лише в сільській місцевості і згадує щонайперше ліси, степи, поля та ін. Власне для мене український пейзаж асоціюється з мальовничими куточками мого рідного міста. Скільки свого, до чому рідного, українського відчувається у своєрідній архітектурі будиночків, церков, крамничок, кафе. А яка ж красива вечірня річка, яка розсікає місто навпіл! В її воді відбиваються вогні-світляки струнких ліхтарів. І все це тоне (на кшталт європейських міст) у зелені парків та скверів з їх фонтанами, доріжками, затишними куточками. Я надзвичайно люблю мою маленьку батьківщину. І без цієї любові я не могла б так щиро любити Україну» (Л.Д., вчитель початкових класів).

• **Модельний спосіб споглядання природи** зумовлює її символічне сприйняття як суцільного динамічного потоку, в якому людина може відшукати і модель власного існування. Цей узагальнено-концептуальний погляд на безперервний розвиток життя в природі посилює художньо-емоційне осягнення вчителем цінності життєвих механізмів в умовах війни, яка безжально забирає людські життя. Структура модельного сприйняття природи спирається на символічне освоєння експресії об'єкту споглядання. Але тут замало диференціювати комплекс чуттєвих ознак – потрібно художньо осягнути всі візуально виявлені елементи естетичної виразності, які утворюють певну фізіономіку конкретного явища природи (Р. Арнхейм).

Результати експериментального дослідження переконують, що педагоги, користуючись модельним способом споглядання природи, завжди шукають в її експресії аналогії із власним життям, з найбільш радісними і драматичними його моментами. Потяг до художньої символізації результатів сприймання рідної природи допомагає вчителю в часткових, одиничних проявах виразності відчувати загальну естетичну домінанту – непереможність життя:

Музика життя

«Подивіться весною на український вишневий садок – земля квітне від спраги життя! Навіть у страшні часи війни. Нічого не може зупинити того цвітіння. Це буяння природи відлунює

в моїй душі урочистою музикою. Хочеться заспівати фінал бетховенської Дев'ятої симфонії, але назвати його трошки інакше: «Ода до життя», адже цвітіння для мене – воістину апофеоз життя. Мій народ буде жити!» (П.Г., учитель музики).

Вельми продуктивним прийомом роботи з вчителями виявився такий, як *інтроспекція досвіду минулих вражень від сприйняття рідної природи*. За результатами аналізу отриманих творчих робіт можемо стверджувати, що емоційно-ціннісний зв'язок учителя з етноприродою великою мірою залежить від глибини його рефлексивних процесів. У ході самоспостереження під знаком ідеалізації минулого активізується аналіз власних почуттів, думок, оцінок, відбувається своєрідна «ревізія» неперцептивної свідомості, яка формувалась під впливом конкретного куточка природи.

Основою емоційно-ціннісної рефлексії на природу малої батьківщини є, на нашу думку, так звана «пам'ять дитинства». В ній міцно карбується зв'язок з рідним краєм, насамперед, як спогад про етноприроду. Досвід минулих вражень назавжди залишається в людині як найвагоміша детермінанта досвіду дійсного моменту. Психологи неоднаразово підкреслювали, що діяльнісні установки завжди опосередковані минулим людини – тими ситуаціями, в яких вона виховувалась, а також переживаннями, які мали виключне значення (Д. Узнадзе). Враження дитинства утворюють в пам'яті певний блок, що концентровано фіксує досвід емоційно-естетичних рефлексій на природні об'єкти та явища. В емоційній пам'яті відбувається генералізація сприйнятих вражень: з багатьох слідів, що залишило пережите, утворюється одне велике, розширене і поглиблене «згадування» про однорідні відчуття [7, с. 82]. Оце велике «згадування», часто щемливе, ностальгічне, майже завжди прив'язане до конкретного куточка природи, образ якої пульсує в підсвідомості протягом усього життя.

Кожний учитель носить у собі величезне багатство минулих вражень від зустрічей з природою, але мало хто вміє влучно користуватись ними у педагогічному процесі. Проте еруптивність підсвідомої сфери (І. Франко), тобто здатність час від часу піднімати комплекси давніх конкретно-чуттєвих вражень і згадок на рівень усвідомлення є дуже цінним компонентом у структурі професійних умінь учителя. Педагог повинен уміти вчасно розбудити власну емоційну пам'ять і включити її в процес оцінювання природи для того, щоб у професійній роботі зміцнювати емоційно-патріотичні зв'язки учнів з рідною землею. Роль стимулятора тут можуть виконувати творчі

імпульси уяви у співвідношенні з пам'яттю пережитого – сфера цілісного особистісного духовно-практичного досвіду сприйняття природи перетвориться таким чином у знакову систему художньої творчості. Саме в цьому процесі «пам'ять дитинства» оживає і вступає в тісний зв'язок з системою набутих пізніше ціннісних орієнтацій, ламає усталені, зпрагматизовані стереотипи сприйняття і оцінювання природи, відновлює безкорисливу чистоту дитячого погляду на світ.

У систему корекції ціннісної сфери вчителя ми цілеспрямовано включали прийом системного відживлення найперших емоційних вражень від контактів з найближчим природним оточенням.

Експериментальна перевірка дієвості цього прийому показує, що процес інтроспекції власного досвіду відживлює колишні асоціації та емоційні оцінки. Під час згадування звичайні об'єкти природи набувають ідеального значення, і це забезпечує якісно інший рівень сприйняття світу – упізнавання. Ця своєрідна реакція на природу відрізняється від її безпосереднього сприйняття. Упізнавання є дуже потрібним процесом для поглиблення емоційного осягнення рідної природи, адже має не сенсорну, а рефлексорну основу. Аналіз експериментальних творчих робіт учителів доводить, що в процесі інтроспекції досвіду минулих вражень будь-який об'єкт чи явище природи здатні набути для педагога екстраординарного значення. Наведемо типові приклади вчительських міркувань:

Спогади про рідну домівку

- *«Батьківський двір був зелений, порослий споришем. Я наче і не помічала цього колісь. А тепер згадую урочисто й детально, як щось найголовніше у житті».*

- *«Терпкий запах чорнобривців дуже часто напливає на мене як сум, як далекий спомин про рідну домівку».*

- *«Коли бачу терновий кущ, до болю хочеться в рідне село, в батьківську хату, густо обсажену тереном».*

- *«Чомусь згадується зимова картинка: мороз скував випрану білизну, яку мама повісила опівдні. Вона іскриться голубизною на сонці, а тінь від неї на снігу літає синіми голубами. Тепер розумію – це і було щастя».*

Отже, рослини, дерева, вода, звуки, запахи – все може стати напрочуд значущим і дорогим. Кожний такий спогад пов'язує особисте життя педагога з великим життям природи, вплітає власне існування у неспинний потік буття. У таких спогадів, як правило, міцна основа – емоція: відчуття радості, спокою, захищеності, притаманні дитинству; перший подив і захват; сум за рідною домівкою. Колісь незначна деталь сприйняття природи в процесі

інтроспекції перетворюється на урочистий спогад, який міцно зв'язує ціннісне освоєння об'єктів рідної природи з їх суб'єктивними значеннями для вчителя.

Висновки. Організована таким чином робота з вчителями в системі післядипломної освіти значно збагачує освітньо-виховний потенціал педагога. Самоусвідомлення вчителем власного місця серед природи, употужнення емоційно-рефлексивних реакцій на етноприроду народжують суб'єктивований погляд на зв'язок власного життя із конкретним куточком Землі. Відбувається активне осмислення своєї професійної місії щодо врятування рідної країни шляхом гартування патріотичного духу учнівської молоді. Передати ж дітям любов до етноприроди може лише той учитель, який має міцний емоційно-ціннісний зв'язок з рідною природою і високу культуру світовідношення.

У щоденній роботі український учитель сьогодні повинен обдумувати надзвичайно важливі для виконання професійної місії питання: що таке сенсорна інформація про етноприроду і як вона потрапляє до свідомості дитини? Які функції у сприйнятті етноприроди виконує коротко- та довготривала пам'ять? Чи впливають персональні риси характеру школяра на індивідуальне сприйняття етноприроди? Як і які образи етноприроди варто формувати в свідомості українських дітей задля зміцнення патріотичних установок життєдіяльності?

Вивчення будь-яких шкільних дисциплін у новій українській школі повинно бути підпорядковане, насамперед, формуванню громадянської компетентності молодих поколінь. Урок будь-якої тематики повинен нести українським дітям розуміння єдності з природою, наукою і культурою рідної країни. Проектно-творча діяльність учнів має бути запліднена щирим співпереживанням проблем власного народу і дієвими намірами збереження і розквіту рідної землі. Спрямувати і забезпечити цю освітню роботу здатний лише світоглядно грамотний учитель.

Подальші перспективи в цьому напрямку досліджень полягають, на нашу думку, в інструментально-технологічному збагаченні педагогічної діяльності українських педагогів новими розробками механізмів пробудження у дітей та молоді патріотичних мотивів ставлення до рідного краю.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Тарасенко Г.С. До тополі, як до матері : створення у свідомості учнів етноприродного образу рідного краю). *Відродження*. 1995. № 2. С. 3–6.
2. Даниленко Л. І. Інноваційні зміни у системі післядипломної освіти педагогічних працівників. *Післядипломна освіта в Україні*. К.: Ун-т менедж-

менту освіти Нац. акад. пед. наук України. 2010. № 1. С. 15–19.

3. Дроздов О. Ю. Основи психології масової геополітичної свідомості. Монографія. Чернігів: Десна-Поліграф, 2016. 564 с.

4. Ковальов О.П. Географічний ландшафт: науковий, естетичний і феноменологічний аспекти. Харків: Екограф, 2005. 388 с.

5. Філософія: Курс лекцій. За ред. Бичка І.В., Табачковського В.І., Горак В.І. Київ, Либідь, 1993. 576 с.

6. Carlson A. Appreciation and the Natural Environmental. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 1979. Vol. XXXVII. N 3. P. 267–273.

7. Кучерюк Д.Ю. Естетичне сприйняття предметного середовища. Київ, Наукова думка, 1973. 143 с.